

ПРАКТИЧНА ЦИВІЛІСТИКА

УДК 347.1

DOI <https://doi.org/10.32782/chc.v046.2022.3>

Бабич Ірина Григорівна,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри цивільного права

Національного університету «Одеська юридична академія»

ORCID ID: 0000-0002-9874-7297

ВИЗНАННЯ ПРАВА ЯК СПОСІБ ЗАХИСТУ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ

Постановка проблеми. Визнання права як способу захисту цивільних прав встановлений як загальний спосіб захисту у статті 16 ЦК України. Хоча є він загальним способом, але легального визначення такого способу захисту цивільне законодавство не надає. Завданням даного дослідження є виявлення місця і ролі такого способу захисту цивільних прав як визнання права серед інших способів захисту.

Найчастіше визнання права застосовується в порядку визнання речових прав, наприклад при визнанні права на частину спадкового майна при спадкуванні.

Але вказаний спосіб захисту є загальним для інших способів захисту цивільних прав, для таких як: визнання правочину недійсним, відновлення становища що існувало раніше та інші.

Захист цивільних прав представляє собою систему заходів примусового характеру, що спрямовану на те, щоб допомогти поновленню порушеного права, оспорюваних та порушених прав. А метою позову про визнання права і є відновлення порушеного права, або права, яке оспорується.

Стан дослідження теми. Дослідженню питання захисту цивільних прав і, як частини системи захисту цивільних прав — визнанню права, присвячена монографія Кота О. «Здійснення та захист суб'єктивних цивільних прав: проблеми теорії та судової практики». Дослідженню проблеми ефективності визнання права як способу захисту цивільних прав присвячено дослідження Штанько А. Часто в судовій практиці виникає питання визнання права власності, тому достатньо активно юристами-практиками та вченими робиться узагальнення судової практики саме в аспекті визнання права власності. Але комплексне дослідження визнання права як способу захисту ще знаходиться в процесі формування.

Метою статті є визначення ролі і місця такого способу захисту цивільних прав як визнання права. Обґрунтовується, що визнання права є системоутворюючим способом захисту для інших загальних способів захисту цивільних прав. Актуальністю обрання даної теми дослідження є факт появи новел правового регулювання захисту цивільних прав, а саме те, що судам надається можливість не просто один із обрати способів, передбачених законом для захисту. А надається можливість обрати саме ефективний спосіб захисту, який передбачений цивільним законом а також договором.

Виклад основного матеріалу. Визнання права – це такий спосіб захисту, який застосовується у випадку спору між суб'єктами цивільного права з приводу наявності чи відсутності правовідносин між ними, і відповідного суб'єктивного права чи обов'язку між ними. Цей спосіб захисту застосовується не тільки у разі спору між сторонами, але також у разі, коли фактичний стан не визначений (наприклад, коли визнають особу безвісно відсутньою, або померлою, або у разі обмеження особи у дієздатності. Слід звернути увагу, що на практиці вказаний спосіб захисту застосовується не тільки шляхом подання позову про визнання відсутності чи наявності певного права. Але такий позов часто поєднується із вимогою про присудження на підставі наявності чи відсутності прав і обов'язків.

Наприклад, у справі № 561/921/21 Заріченський районний суд Рівненської області розглядав питання про визнання права. У цій справі позивачка покликається на те, що вона разом із своєю сім'єю із 1974 року по даний час відкрито та безперервно володіє і користується квартирою. Зазначену квартиру вона отримала для

проживання як вчитель восьмирічної школи. Будинок по на той час рахувався за органами освіти та квартири у ньому видавалися вчителям. При цьому документи, які стали підставою для вселення, не збереглися.

Разом з тим право власності на спірну квартиру ні за ким не зареєстровано, власник зазначеного об'єкту нерухомості не відомий. Крім того, на балансі відділу освіти Зарічненської райдержадміністрації, Вичівської сільської ради та Зарічненської селищної ради Рівненської області вказаний будинок не перебуває, що позбавляє її можливості оформити право власності на вказану квартиру у порядку приватизації. І суд по даній справі вирішив визнати право власності на квартиру за набувальною давністю [1].

Крім того позов про визнання права застосовується у різних сферах юриспруденції: при захисті речових прав, спадкових відносинах, часто використовується у визнанні права у відносинах інтелектуальної власності. Значну роль відіграє визнання права при розгляді питання про право встановлення права власності на недобудовану споруду.

Згідно зі ст. 124 Конституції України юрисдикція суду поширюється на всі правовідносини, які виникають в державі. Ст. 55 Конституції України гарантує судовий захист прав і свобод людини і громадянина, навіть якщо у нормах не зазначена пряма вказівка про це (ст.8 Конституції). Тобто, у будь-якому випадку особа, якщо вважає, що її право порушене, може звернутися до суду за захистом свого права. Відповідно до ст. 64 Конституції України таке право не підлягає обмеженню навіть в умовах воєнного стану. Також право на захист деталізований ст. 16 ЦК України, і якій перелічені способи захисту цивільних прав, а також зазначено, що суд може застосовувати також і інші способи захисту цивільних прав, які не передбачені цим переліком ст. 16 ЦК України.

Але суд може відмовити у застосуванні заходів захисту, передбачених ст. 16 ЦК України. Це відбувається, якщо сторона, що звертається за захистом до суду, зловживає своїм правом: посягає на права інших осіб, моральні засади суспільства, завдає шкоди навколишньому середовищу, культурній та історичній спадщині, використання права з метою неправомірного обмеження конкуренції, недобросовісна конкуренція, зловживання монополією становити та інші форми зловживанням правом.

І хоча законом, у ст. 55 Конституції України вказано, що кожен має право будь-якими

засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань, у тому числі здійснюючи самозахист, слід відзначити, що за судовим захистом зберігається певний пріоритет. Завданням суду є вирішення суперечок між учасниками цивільних правовідносин. Суд, задовольняючи позов про визнання права, своєю владою підтверджує наявність певних відносин між сторонами, а також наявність у позивача певного суб'єктивного права.

Так, при легалізації самочинного будівництва необхідно звернутись до відповідних компетентних органів державної влади, які визначають чи є наявне порушення права. В даному випадку і державні органи і суд вирішує питання визнання права власності на самочинне будівництво.

У п. 12 постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 30 березня 2012 р. № 6 «Про практику застосування судами ст. 376 Цивільного кодексу України (про правовий режим самочинного будівництва)» роз'яснено, що у справах, пов'язаних із самочинним будівництвом нерухомого майна, суди мають враховувати, що за загальним правилом особа, яка здійснила або здійснює таке будівництво, не набуває права власності на нього.

Згідно з ч. 2 ст. 331 ЦК України, право власності на новостворене нерухоме майно (житлові будинки, будівлі, споруди тощо) виникає з моменту завершення будівництва (створення майна). Якщо договором або законом передбачено прийняття нерухомого майна в експлуатацію, право власності виникає з моменту його прийняття в експлуатації.

Ч. 5, 8 ст. 39 Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності» встановлено, що датою прийняття в експлуатацію закінченого будівництвом об'єкта є дата реєстрації декларації про готовність об'єкта до експлуатації або видачі сертифіката. Експлуатація закінчених будівництвом об'єктів, не прийнятих (якщо таке прийняття передбачене законодавством) в експлуатацію, забороняється.

Звернення до суду з позовом про визнання права власності на самочинне будівництво має здійснюватися за наявності даних про те, що це питання було предметом розгляду компетентного державного органу, рішення якого чи його відсутність дають підстави вважати про наявність спору про право [2].

У справі № 308/5988/17 (постанова КЦС ВС від 18.02.2019 р.), суд постановляє наступне:

«відповідно до ч. 1, 2 ст. 331 ЦК України, право власності на нову річ, яка виготовлена (створена) особою, набувається нею, якщо інше не встановлено договором або законом. Особа, яка виготовила (створила) річ зі своїх матеріалів на підставі договору, є власником цієї речі. Право власності на новостворене нерухоме майно (житлові будинки, будівлі, споруди тощо) виникає з моменту завершення будівництва (створення майна). Якщо договором або законом передбачено прийняття нерухомого майна в експлуатацію, право власності виникає з моменту його прийняття в експлуатацію. Якщо право власності на нерухоме майно відповідно до закону підлягає державній реєстрації, воно виникає з моменту державної реєстрації.

Положення ч. 2 ст. 331 ЦК України слід розуміти у системному зв'язку з положеннями ст. 182 ЦК України щодо державної реєстрації права власності та інших речових прав на нерухомі речі, яка не передбачає жодних винятків. Як правило, усі об'єкти нерухомого майна в силу своєї специфіки після завершення будівництва підлягають прийняттю в експлуатацію та державній реєстрації.

Таким чином, визнання права є способом захисту цивільних прав, що реалізується тільки в юрисдикційній судовій формі захисту.

При розгляді такого способу захисту як визнання права виникає питання про його співвідношення із категорією присудження права. Особа, звертаючись за визнанням права сподівається на його відновлення в повному обсязі, якщо воно було порушене. Чи буде достатньо ефективним відновлення права для його присудження?

Відповідно до ст. 5 ЦПК України п.1, суд, обираючи ефективний спосіб захисту порушеного права, може спиратися на положення закону або договору, укладеного сторонами. Разом з тим п. 2 цієї статті дозволяє суду, якщо такого передбаченого способу не має, може самостійно визначити спосіб захисту, який не буде суперечити закону. Визнання права, якщо воно спрямоване на відновлення порушеного права, буде надавати уповноваженій особі певний правовий результат. Тому при визнанні права і буде відбуватись відновлення права. Це відповідає принципу диспозитивності цивільного права, коли саме зацікавленій особі належить право вибору способу захисту порушеного права.

Таким чином суд вільний у питанні присудження права, коли подається позов про визнання права.

Але не завжди визнання права пов'язане із присудженням права. Суд, визнаючи право,

саме право не створює, а лише підтверджує існуюче фактичне становище. Визнання права часто здійснення без присудження цивільних прав, наприклад, визнання батьківства. Для присудження права ст. 16 ЦК України передбачені спеціальні способи захисту, такі як, відновлення становища, що існувало до порушення, відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди та інші.

Отже, в яких випадках подається позов про визнання права?

Найчастіше, як це було викладене вище, визнання права як захист застосовується при визнанні права власності на річ. Визнання права в даному випадку використовується як речово-правовий позов, який може бути віндикаційний або негаторний. При чому використання одного із них унеможливує використання іншого. Відповідно до ст. 392 ЦК України власник майна може пред'явити позов про визнання його права власності, якщо це право оспорується або не визнається іншою особою, також у разі втрати ним документа, який засвідчує його право власності.

Тобто, віндикаційний позов спрямований на повернення речі із чужого незаконного володіння, але не завжди повернення пов'язане із визнанням права. В одному випадку захист речового права відбувається шляхом подання віндикаційного позову, в іншому випадку визнання речового права розглядається як різновид негаторного позову.

Постанова Великої Палати Верховного суду України від 14.11.18, справа № 183/1617/16, наприклад, ілюструє повернення речі і вибір ефективного способу захисту: задоволення вимоги про витребування майна із чужого незаконного володіння особи, за якою воно зареєстровано на праві власності, відповідає речово-правовому характеру віндикаційного позову та призводить до ефективного захисту прав власника. Вказано, що вимога власника про визнання права власності чи інші його вимоги, спрямовані на уникнення застосування приписів статей 387 і 388 ЦК України, є неефективними.

п. 147 встановлює, що власник з дотриманням вимог статей 387 і 388 ЦК України витребувати належне йому майно від особи, яка є останнім його набувачем, незалежно від того, скільки разів це майно було відчужене до того, як воно потрапило у володіння останнього набувача. Для такого витребування оспорювання наступних рішень органів державної влади чи місцевого самоврядування, договорів, інших правочинів щодо

спірного майна і документі, що посвідчують відповідне право, не є ефективним способом захисту права власника.

Разом з тим, незважаючи, здавалось би, на зрозумілу альтернативу у виборі способу захисту, потрібно звернути увагу на те, що при поверненні нерухомої речі, що потребує державної реєстрації, із чужого незаконного володіння, необхідно подати два позови — про визнання права власності, шляхом визнання незаконного запису у державному реєстрі, а також безпосередньо віндикаційний позов — для повернення своєї речі. В повному обсязі порушене право буде відновлено тільки за умови примусового зобов'язання відповідача повернути спірне майно (присудження виконання обов'язку в натурі) та внесення до єдиного державного реєстру прав на нерухоме майно запису про наявність права належного володаря речового права. Тобто, один позов не дозволяє вирішити питання, необхідно подавати два позови і сплачувати два митних збори.

Цікаву позицію щодо конкуренції позовів для захисту речових прав займає Ріпенко А.І. На його думку (з урахуванням позиції ВСУ, який вважає рішення про задоволення віндикаційного позову самодостатньою підставою для реєстрації прав і внесення потрібних змін до реєстру), подання позову про визнання права додатково до віндикаційного права не є справою можливості, неможливості, а скоріше, доцільності та зручності [3].

На практиці, як слушно зазначають А.М. Мірошніченко та Ю.Ю. Попов. У випадку, коли іншою особою оспорується або не визнається право, яке не зареєстроване, то найкращім захистом буде реєстрація права, а не пред'явлення позову до такої особи. Тому практичне значення ст. 392 ЦКУ, якою передбачена можливість визнання права власності в судовому порядку, обмежується випадками втрати документа, який засвідчує право власності. Втім, оскільки у ЦКУ передбачений такий спосіб захисту, як визнання права судом, зокрема у разі його оспорування (тобто у разі, коли суд визнає існуюче право, а не породжує його своїм рішенням), навряд чи судова практика найближчим часом схилиться до можливості відмовляти у відкритті провадження в частині таких позовних вимог. У зв'язку з цим необхідно усвідомлювати, що судові рішення про визнання права на майно має значення виключно для сторін справи і не може протиставлятися третім особам, які беруть в неї участь. [3]

Таким чином визнання права є самостійний спосіб захисту порушеного права і не підпадає під інші класичні способи захисту. З погляду доціль-

ності застосування визнання права як самостійний спосіб захисту (без пред'явлення негативного та віндикаційного позову) слід констатувати: задоволення вимоги про визнання права судом може виявитися достатнім для забезпечення захисту речового права лише в тому випадку, якщо належний власник права не втратив володіння спірною річчю. Якщо ж до моменту судового визнання речового права спірна річ виявиться у володінні іншої особи, яка відмовляється її повернути, забезпечення реального захисту права на річ неможливо без пред'явлення позову про витребування.

Розглянемо визнання права, як спосіб захисту у зобов'язальних відносинах. Визнання права як спосіб захисту хоча є універсальним способом захисту, але потребує розгляд питання чи буде відбуватись захист зобов'язального права, якщо буде встановлюватися лише факт існування зобов'язального правовідношення?

На практиці визнання зобов'язального права вважається способом захисту, передбачений законом. Приклад такого рішення наводить Кот О.О. у своєму дослідженні: розглядається справа про визнання договору поруки припиненим. Верховний суд у рішенні по даній справі встановив, що згідно з п.1 ч.2 ст. 16 ЦК України одним із способів захисту цивільних прав та інтересів є визнання права, що рівною мірою означає як наявність права, так і його відсутність або й відсутність обов'язків. Суд може захистити цивільне право або інтерес іншим способом, встановленим договором або законом (ч. 3 ст. 16 ЦК України). Відповідно до ч. 1 ст. 559 ЦК України порука припиняється з припиненням забезпеченого нею зобов'язання, а також у разі зміни зобов'язання без згоди поручителя, внаслідок чого збільшується обсяг його відповідальності. Отже, виходячи із загальних засад цивільного законодавства та судочинства, права особи на захист у суді порушених або невизнаних прав, рівності процесуальних прав і обов'язків сторін (ст. ст. 3, 12 -15, 20 ЦК України) доходимо висновку про те, що в разі невизнання кредитором права поручителя, передбаченого п. 1 ч. 2 ст. 16 ЦК України. [4]

Висновки. Визнання права, як спосіб захисту визнаний у ст. 16 ЦК України. Він використовується у різний спосіб і у різних сферах, і носить універсальний характер, тому що використовується і у випадку наявності і у випадку відсутності прав. Цей спосіб захисту є самостійний спосіб — суд за власним розсудом, виходячи із розуміння ефективності такого способу, може використати або

не використати такий спосіб. В статті було розглянуто, як саме використовується визнання права у речових правах, було встановлено, що роль визнання права як способу захисту може полягати у присудженні права також. Але визнання права часто здійснюється без присудження права. Також було встановлено, що визнання права використовується при визнанні права власності

як ввідакаційний, негаторний, а може і як самостійний спосіб захисту. Самостійне значення має визнання права при захисті зобов'язальних відносин. В даному випадку суд може використати окремий спосіб захисту зобов'язань, як визнання права, якщо такий спосіб передбачений договором або законом, і встановити наявність або відсутність обов'язків.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Каталог судових рішень України. URL: <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/103218251>
2. Алгоритм дій при узаконенні самочинного будівництва. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/neruhomist-ta-budivnictvo/algorithm-diy-pri-uzakonenni-samochinnogo-budivnictva.html>
3. Земельные участки: виндикация, реституция, кондикция, признание прав (соотношение и некоторые проблемные вопросы) URL: http://popov-yuyu.narod.ru/Vindikaciya-restituciya-condikciya.htm#_ftnref40.
4. Кот О. О. Здійснення та захист суб'єктивних цивільних прав: проблеми теорії та судової практики: монографія. Київ : Алерта, 2017. 411 с.

Бабич Ірина Григорівна

Визнання права як спосіб захисту цивільних прав

У статті розглядається визнання права, як самостійний універсальний спосіб захисту цивільних прав. Було розглянуто його місце і роль серед інших способів захисту.

По-перше, було встановлено перевага визнання права над іншими способами захисту права, зокрема, адміністративними. Але саме судове визнання права дозволяє вирішити спір між учасниками, надає необхідне їм визнання наявності чи відсутності права. Суд може відмовити у застосуванні заходів захисту, передбачених ст. 16 ЦК України. Це відбувається, якщо сторона, що звертається за захистом до суду, зловживає своїм правом: посягає на права інших осіб, моральні засади суспільства, завдає шкоди навколишньому середовищу, культурній та історичній спадщині, використання права з метою неправомірного обмеження конкуренції, недобросовісна конкуренція, зловживання монополією становищем та інші форми зловживання правом.

Визнання права, як способу захисту визнаний у ст. 16 ЦК України. Він використовується у різний спосіб і у різних сферах, і носить універсальний характер, тому що використовується і у випадку наявності і у випадку відсутності прав. Цей спосіб захисту є самостійний спосіб – суд за власним розсудом, виходячи із розуміння ефективності такого способу, може використати або не використати такий спосіб. В статті було розглянуто, як саме використовується визнання права у речових правах, було встановлено, що роль визнання права як способу захисту може полягати у присудженні права також. Але визнання права часто здійснюється без присудження права. Також було встановлено, що визнання права використовується при визнанні права власності як ввідакаційний, негаторний а може і як самостійний спосіб захисту

Ключові слова: визнання права, захист прав, способи захисту.

Babych Irina

Recognition of the right as a way of protecting of the civil rights

The article considers the recognition of the right as an independent universal way of protecting civil rights. Its place and role among other methods of protection were considered.

Firstly, the priority of recognition of the right over other ways of protecting the right, in particular, administrative ones, was established. But it is the judicial recognition of the right that allows to resolve the dispute between the participants, provides them with the necessary recognition of the presence or absence of the right. The court may refuse to apply protective measures provided for in Art. 16 of the Central Committee of Ukraine. This happens if the party applying for protection to the court abuses its right: encroaches on the rights of other persons, the moral principles of society, causes damage to the environment, cultural and historical heritage, use of the right to unlawfully restrict competition, unfair competition, abuse of a monopoly position and other forms of abuse of rights.

Recognition of the right as a method of protection is recognized in Art. 16 of the Central Committee of Ukraine. It is used in different ways and in different areas, and is universal in nature, because it is used both in the case of the presence and in the absence of rights. This method of protection is an independent method – the court at its own discretion, based on the understanding of the effectiveness of this method, may or may not use this method. The article examined how the recognition of the right is used in real rights, it was established that the role of the recognition of the right as a method of protection can be the award of the right as well. But recognition of a right is often done without conferring a right. It was also established that the recognition of the right is used in the recognition of the right of ownership as a vindication claim, negator claim, and maybe as an independent method of protection. The recognition of the right in the protection of binding relationships is of independent importance. In this case, the court can use a separate method of protection of obligations, such as recognition of the right, if such a method is provided by the contract or law, and establish the presence or absence of obligations.

Key words: recognition of the right, method of protection.